

УДК 94(47).073.5”1853/56”

Ростіанов Богдан*кафедри філософських та соціально-політичних наук
ОРІДУ НАДУ при Президентіві України,
к.філол.н., доцент***ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
(КРИМСЬКА ВІЙНА 1853-1856 РОКІВ)**

Актуальність пропонованої статті вимальовується з того, що питання миру і війни є актуальними завжди; чи варто зайвий раз говорити, що в міжнародній і вітчизняній політиці немає і не може бути нічого більш важливого, ніж розв'язання цих проблем миру і війни в дусі саме мирного співіснування. Але здобути мир неможливо, якщо не порвати «рішучо й безповоротно» зі способом мислення і дій, котрий століттями будувався на прийнятності, допустимості воєн і збройних конфліктів (згадаємо хоча б «війну всіх проти всіх» за Томасом Гоббсом). Сьогодні є гостра необхідність в новому підході до широкого кола проблем, котрі давно поставлені життям на порядок денний і без обговорення яких важко знайти нові рішення, - тим більше якщо не враховувати історичний досвід, який має величезну цінність, - а цінність історичного досвіду, на жаль, мало ким усвідомлюється і шанується належним чином. Тим паче, що історичне пізнання таких грандіозних явищ, як війни, ніколи не може вважатися завершеним. Особливого значення набуває тематика стратегії розв'язання воєнних конфліктів. Роздуми над минулим не припиняться ніколи. Історія воєнних конфліктів не може не прочитуватися заново кожного разу, коли сучасність, що постійно змінюється, вимагає для свого пояснення чи виправдання – саме звертатися до минулого. Метою статті є опрацювання історичного досвіду стратегічного управління під час Кримської війни ХІХ століття. Відповідно формулюємо завдання статті: дати власний аналіз історичних подій, міжнародної політичної обстановки, передумов Кримської війни; прослідкувати особливості стратегічного управління в ході воєнних дій; визначити специфіку державно-управлінської діяльності видатних управлінців того часу; коротко проаналізувати управлінські дії керівників держав і урядових кіл тих країн, які були задіяні в конфлікті; зупинитися на аналізі ходу війни й стратегічного (й тактичного) управління, запропонованому Л.М. Толстим; з'ясувати причини поразки царської держави; поглянути на події війни в контексті визвольних рухів народних мас; визначити місце України і українців у тих подіях; підкреслити роль міст Одеси й Миколаєва в стратегічній обстановці Кримської війни; звернути увагу на такі чинники стратегічного управління, як військово-морське суднобудування і фортифікація.

Ключові слова: історичний досвід, держава, державне управління, стратегічне управління, стратегічне значення, воєнні дії, зовнішня політика, загарбницька війна, військово-морська база, військово-морський флот, бойова обстановка, військове мистецтво, послідовність воєнних дій, фортифікаційні споруди, глибокоешелонована система оборони.

Bogdan Rostiyanov*Associate Professor the Humanitarian and Social-Political Sciences Department,
ORIPA NAPA under the President of Ukraine, PhD in Philology***STUDYING THE HISTORICAL EXPERIENCE OF STRATEGIC MANAGEMENT
(THE CRIMEAN WAR OF 1853-1856)**

The urgency of the proposed article emerges from the fact that issues of peace and war are always topical; is it necessary to say once again that in international and domestic politics there is and can not be anything more important than resolving these problems of peace and war in the spirit of just peaceful existence. But peace can not be achieved unless one tears "decisively and irretrievably" with a way of thinking and acting that has been built for centuries on the acceptability, admissibility of wars and armed conflicts (remember, at least, the "war of all against all" according to Thomas Hobbes). Today there is an urgent need for a new approach to a wide range of problems that have long been posed by life on the agenda and without discussion it is difficult to find new solutions - especially if we do not take into account historical experience of the greatest value - and the value of historical experience, unfortunately, few people are aware of and respected properly. Moreover, the historical knowledge of such grandiose phenomena as wars can never be considered complete. The themes of the strategy for resolving military conflicts are of particular importance. Meditations on the past will never cease. The history of military conflicts can not be read over again whenever modernity, which is constantly changing, requires for its explanation or justification - it is the appeal to the past. The purpose of the article is the processing of historical experience of strategic management during the Crimean War of the XIX century. Accordingly, we formulate the tasks of the article: to give our own analysis of historical events, the international political situation, the prerequisites of the Crimean War; to trace the features of strategic management in the course of military operations; to determine the specifics of state-managerial activity of outstanding managers of that time; briefly analyze the managerial actions of the leaders of states and government circles of those countries that were involved in the conflict; to focus on the analysis of the course of the war and strategic (and tactical) control, proposed by LN. Tolstoy; to find out the reasons for the defeat of the tsarist state; to look at the events of war in the context of the liberation movements of the masses; determine the place of Ukraine and Ukrainians in those events; to emphasize the role of the cities of Odessa and Nikolaev in the strategic situation of the Crimean War; pay attention to such factors of strategic management as naval shipbuilding and fortification.

As you know, the strategy is the art of preparing and conducting war and major military operations. The science of warfare is a higher military science that covers the theory and practice of preparing for war, its planning and conduct, and investigates the laws of war. Strategy is a way to achieve victory in the war with the goal setting, the general plan and the systematic introduction of counteraction measures against the enemy, taking into account the constant change of combat space. The strategy includes the art of combining preparation for war and sequential troop operations to achieve the goal of war; the strategy solves the issues associated with the use of the enemy as the Armed Forces and all the resources of the country to win. It is known that the Crimean War (or Eastern War) in domestic history is called the war between the Russian Empire and the coalition of countries (Britain, France, Turkey and Sardinia), caused by the collision of their interests in the Black Sea basin, the Caucasus and the Balkans. Clogged in the grip of serfdom, our then country lost its war.

The fact is that in the middle of the nineteenth century. In international politics, the issue of possession of the Black Sea Straits belonging to Turkey was particularly acute. Britain, relying on its rapidly developing capitalist industry, and the exploitation of numerous colonies, led a wide trade, pretending to dominate the world on all maritime routes.

After conquering Turkey's influence on the backward and weak Turkey, it pursued the goal of gaining a dominant position in the Black Sea and the Middle East, as well as withdraw from the Russian Empire Ukraine, the Crimea, the Caucasus, the Baltic. Tsarist Russia, which needed a free exit from the Black Sea, tried to finally defeat Turkey, seize Constantinople and seize the straits. The tsarist government, hoping to quickly deal with Turkey, also sought foreign political success to strengthen its internal situation.

France was very keen on gaining strong positions in the Middle East markets, Austria was afraid of Russia's strengthening on the Danube in the event of its victory over Turkey. Thus, a number of Western European countries spoke against the Russian Empire. Today it is clear (and even then it was clear to the intelligent people) that this war is an aggressive on both sides that it caused a clash of interests of the Russian tsarist and European powers.

In the Crimean War, due to backwardness, bureaucracy, unpreparedness to the current conduct of hostilities and the inadequacy of the military leadership, the army of the tsarist Russian Empire - despite the heroism of soldiers and officers - suffered heavy defeats; the strategic situation has clearly shown the rottenness of the existing management system.

At the same time, the war has caused a significant deterioration of the situation of the masses of the entire country - and the deterioration of the people's masses has led to an aggravation of class contradictions and the intensification of the class struggle, first of all, peasant movements. Disadvantages of strategic management during the Crimean War clearly demonstrated the urgent need for urgent reforms of the entire system of public administration of the Russian Empire.

Key words: historical experience, the state, public administration, strategic management, military operations, foreign policy, wars of conquest, naval base, navy, combat situation, military art, the sequence of military operations, fortifications, defense-protected defense system.

Ростиянов Богдан

*кафедры философских и социально-политических наук
ОРИГУ НАГУ при Президенте Украины,
к.филол.н., доцент*

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ОПЫТА СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ (КРЫМСКАЯ ВОЙНА 1853-1856 ГОДОВ)

Актуальность предлагаемой статьи вырисовывается из того, что вопросы мира и войны являются актуальными всегда; нужно ли лишний раз говорить, что в международной и отечественной политике нет и не может быть ничего более важного, чем разрешение этих проблем мира и войны в духе именно мирного существования. Но достичь мира невозможно, если не порвать «решительно и безвозвратно» со способом мышления и действий, который столетиями строился на приемлемости, допустимости войн и вооруженных конфликтов (вспомним хотя бы «войну всех против всех» по Томасу Гоббсу). Сегодня есть острая необходимость в новом подходе к широкому кругу проблем, которые давно поставлены жизнью на повестку дня и без обсуждения которых тяжело найти новые решения, - тем более если не учитывать исторический опыт, имеющий величайшую ценность, - а ценность

історического опыта, к сожалению, мало кем осознается и уважается надлежащим образом. Тем паче, что историческое познание таких грандиозных явлений, как войны, никогда не может считаться завершенным. Особенное значение приобретает тематика стратегии разрешения военных конфликтов. Раздумья над прошлым не прекратятся никогда. История военных конфликтов не может не прочитываться заново всякий раз, когда современность, которая постоянно изменяется, требует для своего объяснения или оправдания – именно обращения к прошлому. Целью статьи является обработка исторического опыта стратегического управления во время Крымской войны XIX столетия. Соответственно формулируем задания статьи: дать собственный анализ исторических событий, международной политической обстановки, предпосылок Крымской войны; проследить особенности стратегического управления в ходе военных действий; определить специфику государственно-управленческой деятельности выдающихся управленцев того времени; коротко проанализировать управленческие действия руководителей государств и правительственных кругов тех стран, которые были задействованы в конфликте; остановиться на анализе хода войны и стратегического (и тактического) управления, предложенном Л.Н. Толстым; выяснить причины поражения царской державы; взглянуть на события войны в контексте освободительных движений народных масс; определить место Украины и украинцев в тех событиях; подчеркнуть роль городов Одессы и Николаева в стратегической обстановке Крымской войны; обратить внимание на такие факторы стратегического управления, как военно-морское судостроение и фортификация.

Ключевые слова: исторический опыт, государство, государственное управление, стратегическое управление, военные действия, внешняя политика, захватническая война, военно-морская база, военно-морской флот, боевая обстановка, военное искусство, последовательность военных действий, фортификационные сооружения, губокоэшелонированная система обороны.

Актуальність нашої статті вимальовується з того, що питання миру і війни є актуальними завжди; чи варто зайвий раз говорити, що в міжнародній і вітчизняній політиці немає і не може бути нічого більш важливого, ніж розв'язання цих проблем миру і війни в дусі саме мирного співіснування. Але здобути мир неможливо, якщо не порвати «рішучо й безповоротно» зі способом мислення і дій, котрий століттями будувався на прийнятності, допустимості воєн і збройних конфліктів (згадаємо хоча б «війну всіх проти всіх» за Томасом Гоббсом). Сьогодні є гостра необхідність в новому підході до широкого кола проблем, котрі давно поставлені життям на порядок денний і без обговорення яких важко знайти нові рішення, – тим більше якщо не враховувати історичний досвід, який має величезну цінність, – а цінність історичного досвіду, на жаль, мало ким усвідомлюється і шанується належним чином. Тем паче, що історичне пізнання таких грандіозних явищ, як війни, ніколи не може вважатися завершеним... Особливого значення набуває тематика стратегії розв'язання воєнних конфліктів. Роздуми над минулим не припиняться ніколи. Історія воєнних конфліктів не може не прочитуватися заново кожного разу, коли сучасність, що постійно змінюється, вимагає для свого пояснення чи виправдання – саме звертатися до минулого.

Метою нашої статті є опрацювання історичного досвіду стратегічного управління під час Кримської війни XIX століття. Відповідно формулюємо **завдання статті**:

- 1) дати власний аналіз історичних подій, міжнародної політичної обстановки, передумов Кримської війни;
- 2) прослідкувати особливості стратегічного управління в ході воєнних дій;
- 3) визначити специфіку державно-управлінської діяльності видатних управлінців того часу;
- 4) коротко проаналізувати управлінські дії керівників держав і урядових кіл тих країн, які були задіяні в конфлікті;
- 5) зупинитися на аналізі ходу війни й стратегічного (й тактичного) управління, запропонованому Л.М. Толстим;
- 6) з'ясувати причини поразки царської держави;
- 7) поглянути на події війни в контексті визвольних рухів народних мас;
- 8) визначити місце України і українців у тих подіях;
- 9) підкреслити роль міст Одеси й Миколаєва в стратегічній обстановці Кримської війни;
- 10) звернути увагу на такі чинники стратегічного управління, як військово-морське суднобудування і фортифікація.

До тих питань, що безпосередньо цікавлять нас, зверталися науковці Ю. Бадах, М. В. Юненко, А. Гаккель, В. Доценко, М. Ковалевський, Д. Проектор [1; 2; 4; 5; 6; 7; 10]. В широкому розумінні проблемами змісту поняття «воєнний конфлікт» і стратегічного управління в ході воєнних конфліктів займалися вчені: В. П. Базов, О.С. Герасимов, І.С. Доброхід, О.Г. Кібальник, І.І. Котляров, В. В. Кузнецов, В.О. Кузнецов, М.І. Панов, В. П. Попович, В. М. Русинова, О. В. Сауніна, С. І. Селецький, С. В. Смульський, О. М. Трикоз, М. І. Хавронюк, М. С. Черноудова, В. М. Ярін та інші. Лідуючі позиції в дослідженні миротворчої діяльності займають в основному зарубіжні дослідники; серії робіт з даної проблеми публікуються міжнародними центрами дослідження міжнародних відносин і проблем миру, таких як Міжнародна академія миру, Інститут ООН з дослідження проблем роззброювання й міжнародних відносин тощо. Серед українських науковців, які зробили значний внесок у дослідження різних питань досягнення миру, слід віднести А. В. Войціховського, О. Гогошу, А. Легу, В. Лисака та багатьох інших, але чимало питань залишаються й на сьогодні відкритими – і потребують додаткового дослідження та вивчення.

Як відомо, стратегія – це мистецтво підготовки і ведення війни та великих військових операцій. Наука про ведення війни – вища військова наука, котра охоплює питання теорії і практики підготовки до війни, її планування і ведення, досліджує закономірності війни. Стратегія – це спосіб досягнення перемоги у війні за допомогою цілепокладання, загального плану і систематичного впровадження заходів протидії супротивникові з урахуванням постійної зміни бойового простору. Стратегія включає мистецтво комбінувати підготовку до війни й послідовні операції військ для досягнення мети війни; стратегія вирішує питання, пов'язані з використанням для перемоги над ворогом як Збройних Сил, так і всіх ресурсів країни.

Відомо, що Кримською війною (або Східною війною) у вітчизняній історії називається війна між Російською імперією й коаліцією країн (Великобританія, Франція, Туреччина і Сардинія), викликана зіткненням їхніх інтересів у басейні Чорного моря, на Кавказі й Балканах. Затиснута в лещатах кріпосництва наша тодішня країна програла війну.

Справа в тому, що в середині XIX ст. в міжнародній політиці особливо гостро постало питання про володіння проливами Чорного моря, які належали Туреччині. Англія, спираючись на свою капіталістичну промисловість, що швидко розвивалася, й експлуатацію

численних колоній, вела широку торгівлю, претендуючи на світове панування на всіх морських шляхах. Підкоривши своєму впливові відсталу й слабку тоді Туреччину, вона переслідувала мету набути панівного становища на Чорному морі й на Близькому Сході, а також відторгнути від Російської імперії Україну, Крим, Кавказ, Прибалтику. Царська ж Росія, котрій потрібен був вільний вихід з Чорного моря, спробувала остаточно розгромити Туреччину, захопити Константинополь й оволодіти протоками. Царський уряд, розраховуючи швидко розправитися з Туреччиною, також прагнув зовнішньополітичними успіхами зміцнити своє внутрішнє становище. Франція дуже хотіла завоювати міцні позиції на близькосхідних ринках, Австрія боялася посилення Росії на Дунаї в разі її перемоги над Туреччиною. Таким чином, проти Російської імперії виступив ряд західноєвропейських країн. Сьогодні зрозуміло (та й тоді було зрозуміло розумним людям), що ця війна - загарбницька з обох сторін, що її породило зіткнення інтересів російського царату і європейських держав.

1853 року почалася війна Росії з Туреччиною. 18 листопада 1853 р. російський флот під командуванням видатного флотоводця віце-адмірала П.С. Нахімова повністю розгромив у Синопській бухті турецький флот. Англія і Франція, заради здійснення своїх агресивних планів і щоби завадити розгрому Туреччини, 1854 р. почали воєнні дії проти Російської імперії.

На початку квітня англо-французькі кораблі підійшли до Одеси. Місто було оголошено в облоговому стані. Вранці 1 квітня дев'ять ворожих кораблів відкрили вогонь по одеських берегових укріпленнях, а також обстріляли передмістя Одеси й торговельні судна, які знаходилися в гавані. Наші артилеристи, виявивши неабияку мужність, пошкодили два французьких фрегати й потопили артилерійським вогнем англійський фрегат «Тигр» (знята з якого гармата й досі стоїть на Приморському бульварі в Одесі). Англо-французька ескадра пішла в море. Тепер головні воєнні дії розгорнулися в Криму.

8 березня 1854 р. царська армія зазнала поразки на річці Альмі й відступила. Англо-французькі війська підійшли до Севастополя, котрий був головною (разом з Миколаєвом) військово-морською базою нашої держави на Чорному морі, й узяли його в облогу. Спроба царського командування розбити союзників у бою під Інкерманом 24 жовтня 1854 р. виявилася невдалою; царська армія з її застарілою системою військового навчання, застарілою тактикою й застарілим озброєнням – прогнала й цю битву. Однак оборона Севастополя продовжувалась. Наші солдати й матроси, керовані адміралом В. А. Корніловим, а після його загибелі – віце-адміралом П. С. Нахімовим, героїчно боронили місто. В надзвичайно важких умовах вони виявили мужність і відвагу під час оскаженілих бомбардувань міста, і в безперервних боях з ворогом, який набагато перевищував севастопольський гарнізон в живій силі. Дружини солдатів і матросів під зливою куль і снарядів надавали допомогу захисникам міста: носили їм воду, перев'язували поранених, підносили ядра до гармат. Неприятельська армія була зупинена й не могла просуватися далі. 11 місяців продовжувалась надзвичайна в історії війн оборона Севастополя, і тільки наприкінці серпня 1855 р. його руїни були залишені нашими військами.

Під час оборони Севастополя винятковий героїзм виявили матроси Федір Кішка й Федір Заїка. Як відомо, активним учасником оборони Севастополя був М. І. Пирогов, котрий вмів організувати у бойовій обстановці успішне лікування поранених військових, застосувавши нові методи польової хірургії.

Яскраві образи героїчних захисників Севастополя реалістично змалював Л. М. Толстой, який сам брав безпосередню участь в найзапекліших боях. На війні Толстой і став письменником... Шостого вересня 1854 року Л. М. Толстой – офіцер вже з досвідом війни на Кавказі, отримав чергове військове звання поручика, а сьомого листопада прибув до обложеного Севастополя, де, за його словами, боротьба йшла «не за місто, а за батьківщину». За участь в Севастопольській обороні в липні 1855 р. Толстого було нагороджено орденом св. Анни з написом «За отличие, оказанное при бомбардировке Севастополя». Л. М. Толстой також бажав узяти активну участь в боротьбі думок свого часу, сприяти вдосконалюванню військового мистецтва й покращенню порядків в армії. З цією метою ним був задуманий журнал під назвою «Военный листок». Думки Толстого про необхідність такого видання поділяло чимало офіцерів у Дунайській і Кримській арміях. План журналу підтримав і командувач Кримської армії М. Д. Горчаков. Військовий міністр В. А. Долгоруков подав із цього приводу доповідну записку імператору Миколі I. Але цар відхилив цю пропозицію, й журнал не вийшов з друку. Тоді в Л. М. Толстого виникає цілісний задум «Севастопольських оповідань». Поручик Толстой розташував їх у хронологічному порядку: «Севастополь в грудні» (1854), «Севастополь в травні» (1855), «Севастополь в серпні 1855 року». За зовнішніми жанровими ознаками це були воєнні журналістські нариси, «листи з натури», як називав твори такого роду В. Г. Белінський. Севастопольські пейзажі, типи захисників міста, послідовність воєнних подій – все було достовірно, як хроніка, створена очевидцем. Але молодий Толстой вже був більшою мірою художником, ніж журналістом. Він надав своїм замальовкам особливої узагальненості, так що його оповідь вийшла за рамки жанру нарису. Толстой назвав Кримську війну «Севастопольською епопеєю» – і його оповідання за своїм внутрішнім змістом являють собою нібито фрагменти величезної сучасної – і в той же час історичної – епопеї. Це був перший досвід Л.М. Толстого в епічному жанрі, в якому він згодом не мав суперників у світовій літературі. Його «Севастопольські оповідання» були прологом до майбутньої «Війни і миру».

Ліричне, піднесене почуття глибоко проникає в оповідання Толстого. «Чудо как хорош Севастополь!» – пише він. В «Севастопольських оповіданнях» Толстой майже нічого не пише про себе. На перший план виходять солдати, матроси, офіцери, вся севастопольська людність, з дітьми, жінками, нехитрим скарбом. В одному зі своїх листів до Ясної Поляни з Севастополя Толстой пише: «Дух в войсках выше всякого описания. Во времена древней Греции не было столько геройства... Рота моряков чуть не взбунтовалась за то, что их хотели сменить с батареи, на которой они простояли 30 дней под бомбами... Женщины носят воду на бастионы для солдат. Многие убиты и ранены. Священники с крестами ходят на бастионы и под огнем читают молитвы. В одной бригаде... было 160 человек, которые раненые не вышли из фронта. Чудное время» [12, с. 6]. Є в севастопольській трилогії Толстого ще один великий герой, котрий міг стати поруч із самим Севастополем і народом. Толстой пише: «Вы увидите войну не в правильном, красивом и блестящем строе, с музыкой и барабанным боем, с развевающимися знаменами и гарцующими генералами, а увидите войну в настоящем ее выражении – в крови, в страданиях, в смерти» [12, с. 7]. Толстой малює Севастополь і в цілому, і в подробицях: а бачить письменник вражаюче багато; ці подробиці – натуралістичні й жорстокі. Толстой зазначає: «Герой же моей повести, которого я люблю всеми силами души, которого старался воспроизвести во всей красоте его и который всегда был, есть и будет прекрасен, - правда» [12, с. 9]. І поручик Л. М. Толстой мав повне право саме так висловитися; він ніколи й ніде не відхилився від суворой правдивой

оповіді – і при цьому не став співцем війни. «Добро, которое я могу сделать своими сочинениями», - ось що надихало його. Війну він побачив так, як її до нього ніхто ще не бачив. Слава Л. М. Толстого зростала з його творами, і швидко принесла йому загальнонаціональне, а потім і світове визнання. «Я сел у дерева, прислонился спиной к стволу, - писав уже в ХХ столітті Ернест Хемінгуей, – и открыл «Севастопольские рассказы» Толстого. В них есть прекрасное описание боя, когда французы идут на штурм бастиона, и я задумался о Толстом и о том огромном преимуществе, которое дает писателю военный опыт. Это одна из самых важных тем, и притом такая, о которой труднее всего писать правдиво, и писатели, не выдавшие войны, всегда завидуют ветеранам...» [Див. 12, с. 15].

Однак, незважаючи на героїзм наших солдатів, матросів, офіцерів, царат програв війну. Вона розкрила й переконливо показала всю гнилість і безсилля кріпосницької Росії. В березні 1856 р. був підписаний Паризький мирний договір, по якому Росія повертала Туреччині місто Карс, а союзники віддавали всі зайняті ними місцевості, в тому числі й Севастополь. Чорне море оголошувалося нейтральним, що позбавляло Росію права тримати на ньому військовий флот. Південна частина Бессарабії відходила до Молдавії, поставленої під верховну владу турецького султана. Мир вже було укладено після смерті Миколи I, коли у 1855 році зійшов на престол його син Олександр II.

Україна стала в Кримській війні найближчим тилом. З України надходила до Севастополя велика кількість боєприпасів (зокрема з Луганського заводу, де виготовлялися ядра для гармат); з України на війну пішла значна кількість рекрутів і ополченців; для перевезення військових вантажів і провіанта було взято багато коней і волів, а також мобілізовано велику кількість погоничів. Чумаки постачали фураж для армії. В Києві та Черкасах було наведено понтонні військові мости через Дніпро.

Відзначимо, що з початком Кримської війни місто Миколаїв як місто розташування командування Чорноморського флоту й вузловий населений пункт на шляху до Криму і Молдавії - переповнилося військами. Миколаївці були зобов'язані згідно із законодавством надавати квартири й годувати війська, розквартировані в місті. В Миколаєві були організовані лазарети загальною місткістю 15 тисяч ліжок. З вересня 1854 року, коли почалася героїчна оборона Севастополя, в ній взяли участь не тільки кораблі, побудовані в Миколаєві, а й моряки Миколаївського флотського екіпажу. В три етапи в Севастопольській бухті був затоплений весь Чорноморський флот (повністю побудований в Миколаєві), щоби не дати можливості паровим кораблям союзників прорватися в бухту й захопити Севастополь десантом з моря. До Севастополя миколаївські адміралтейські поселяни возили обозами боєприпаси, провіант – а до Миколаєва привозили поранених. У зв'язку із затопленням всього бойового Чорноморського флоту й здачею Севастополя, 26 вересня 1855 року вийшов імператорський указ про перейменування Чорноморського флоту в Чорноморську флотилію й про ліквідацію посади головного командира флоту й севастопольського військового губернатора – замість неї введено посаду завідуючого Морською частиною в Миколаєві й Миколаївського військового губернатора; ним став активний учасник оборони Севастополя віце-адмірал М.Ф. Метлін. Після падіння Севастополя на черзі для удару союзників стояв Миколаїв – як головний центр флоту. 12 жовтня 1855 р. Н. Ф. Метліну імператорським указом були надані права колишнього головного командира Чорноморського флоту і портів. Миколаїв фактично залишився єдиним центром військового суднобудування на Чорному морі, тому стратегічне значення його було надзвичайно великим – і це прекрасно знало військове керівництво коаліції союзників. Крім суднобудування, в Миколаєві знаходилося воєнне управління Чорноморським флотом і вся

його господарсько-адміністративна частина, величезні артилерійські склади; в місті зосередилося більше 40 тисяч військ; через Миколаїв проходили стратегічні дороги, що зв'язували Одесу й Крим з Центральною частиною країни. Після падіння Севастополя Олександр II писав головнокомандувачу армією в Криму князю М. Д. Горчакову: «Из всего Южного побережья, занимаемого войсками Южной армии, по моему мнению, Николаев может преимущественно привлечь союзников, которые, сделав высадку, могли бы уничтожить все заведения Черноморского флота и нанести тем окончательный удар могуществу нашему на Черном море. Поэтому на сохранение Николаева должно быть обращено все наше внимание» [7, с. 101]. За планом генерала Тотлебена із урахуванням досвіду оборони Севастополя навколо Миколаєва в надкороткий термін було зведено лінію люнетів і батарей, котрі надійно захистили місто з суші. При кожній фортифікаційній споруді побудовано склади боєприпасів й казарми-бліндажі для особового складу. Щоби не допустити прориву кораблів союзників по Бузькому лиману, уздовж нього було споруджено глибокоешелоновану систему оборони, що складалася із земляних редутив і батарей.

Зупинимося також на важливому питанні про визвольні рухи народних мас у ці роки. Погіршення становища народних мас в умовах застарілої кріпосницької системи привело до загострення класових суперечностей і посилення класової боротьби, передусім селянських рухів. Протягом 50-х рр. незадоволення селянства на Україні дуже швидко наростало – і кількість селянських виступів збільшувалася. Особливо сильними зробилися селянські рухи, викликані погіршенням становища народних мас у період Кримської війни. Одним з найбільш масових селянських виступів цього часу став виступ 1855 року, котрий охопив величезну територію – від Чорного моря аж до Нижньої Волги, від України аж до Уралу і поширився на 16 губерній (як власне українських, так і «великоруських»: Воронежську, Саратовську, Самарську, Казанську, Київську, Чернігівську та ін.). Власне на Україні найширші й найгостріші селянські виступи в 1855 році сталися в Київській губернії, тому вони й дістали назву «Київської козаччини». Безпосереднім приводом до них послужило опублікування царського маніфесту від 29 січня 1855 року про створення рухомого державного ополчення. Маніфест закликав людей усіх станів формувати ополчення й вирушати на війну. Цей маніфест читали священики у церквах своїм парафіянам. У багатьох селах Київщини, де були ще свіжими згадки про запорозьке козацтво, стали швидко поширюватися чутки, що «цар-батюшка» у своєму справжньому указі, який навмисно приховують поміщики й попи, закликав усіх селян записуватися «в козаки». Після запису «в козаки» вони, мовляв, будуть звільнені від кріпацтва, одержать поміщицькі землі й майно, стануть вільними хліборобами. Селяни примушували попів або інших письменних людей складати списки «вільних козаків», а, записавшись у ці списки, уже вважали себе вільними, переставали відбувати панщину, виконувати розпорядження поміщиків й урядовців, створювали власні виборні органи самоврядування – «сільські громади», котрі чинили суд, порядкували в селах, починали відбирати в поміщиків землі й майно. Розпочавшись у лютому місяці 1855 року у Васильківському повіті, рух «у вільні козаки» в березні – квітні охопив 8 з 12 повітів Київської губернії – Київський, Таращанський, Васильківський, Звенигородський, Черкаський, Уманський, Сквирський, Канівський (усього понад 500 сіл!). Непослух селян поміщикам набув масового характеру, і панство змушене було просто втікати з багатьох сільських маєтків. На придушення «козаччини» тільки до Київської губернії царський уряд направив 16 ескадронів кавалерії, дві роти саперів, два батальйони піхоти. В деяких селах селяни вступали у відкриті сутички з військами. Найбільш запеклі такі сутички, з численними жертвами, сталися між селянами й військовими підрозділами та

поліцією у селах Васильківського і Сквирського повітів, місті Корсуні й містечку Таганчі Канівського повіту. Ватажками «Київської козаччини» були селяни Василь Бзенко, Іван і Микола Бернадські, Михайло Гайденко, Пархом Мадленко, Петро Швайка; у повстанні брали участь й деякі різночинці, що взяли на себе насамперед роль агітаторів. «Київська козаччина» стала одним з найгостріших проявів класової боротьби напередодні реформи 1861 року [11, с. 221].

Зрозуміло – Кримська війна мала декілька передумов. Імператор Микола I, котрий царствував три десятиліття, заслужив репутацію тирана свого народу й приборкувача інших. Буквально перед Кримською війною – на прохання Австрії – придушив повстання в Угорщині. «Деспот Зимового палацу» міркував про те, як домовитися з Англією – головним союзником Туреччини – про розподіл сфер впливу в Чорноморському регіоні. 9 січня 1853 року Микола I приймає британського посла Гамільтона. «Водворитися Англії в Константинополі я не дозволю – але і сам не водворюся там власником. Як охоронець – інша справа» [5, с. 332]. Молдавія, Валахія, Сербія, Болгарія – окремі держави, але під російським протекторатом. Єгипет, Крит – відходять Англії. Посол глибоко вражений відвертістю царя; Британія на такий переділ ніколи не погодиться. Микола I вважає, що вони з Англією мають співробітничати при зіткненні цивілізацій – зі спільною метою, як би ми сьогодні сказали – «боротьби з міжнародним тероризмом». З Францією в Миколи I спірне питання – кому контролювати «святі місця» в Ієрусалимі? Це теж турецька територія. Цар відправляє до Туреччини генерал-адмірала князя Меншикова. Англії обіцяють туркам за них заступитися – росіяни цього не розуміють і погрожують Туреччині війною. Князь Меншиков поводить на переговорах зухвало, демонструючи неповагу до турків – в першу чергу до султана. Турки на поступки не йдуть. Розірвавши дипломатичні відносини з Туреччиною, Меншиков залишає Стамбул, а через 10 днів російська армія отримує наказ окупувати найближчі до Росії християнські володіння Туреччини – придунайські князівства Молдавію і Валахію. Крім Дунайського, Росія відкриває проти Туреччини Кавказький фронт. Війська перекидаються по Чорному морю. Адмірал Нахімов, передислокувавши морем піхотну дивізію, відправляється шукати турецький флот; і знаходить його – турецький флот переховується від шторму в порту Синоп. Так – майже випадково – відбувається єдина морська битва тієї війни; в Синопській битві турки зазнали втрат у 100 разів (!!!) більших, ніж наші. (До речі, до 70 % моряків Чорноморського флоту в той час були українці). Турки настільки перелякалися, що одразу запросили допомоги в англійців. В нашій країні святкували перемогу: Чорне море вперше в історії стало повністю нашим! Синопський же бій став останньою в світовій історії битвою дерев'яних вітрильних флотів. Але Нахімов розумів: турків розгромили – а що далі? А далі – буквально через місяць – в Чорне море увійшла англо-французька парова ескадра.

Микола I не думав і не очікував, що його наказ окупувати Молдавію і Валахію призведе до таких наслідків, до серйозного конфлікту з Англією і Францією. Англія не могла погодитися на зміну розстановки сил у Європі на користь Російської імперії; для Англії – володарки морів – Туреччина є буферною державою, котра стримує експансію Росії; Англія не може допустити, щоб Росія захопила Туреччину й вийшла у Середземне море. Микола I заставив Англію воювати – хоч та уникала цього сорок років; головнокомандувач англійської армії – лорд Роґлан – був ще ветераном битви при Ватерлоо (де втратив праву руку) – і з тих пір участі в бойових діях не брав. «Стараннями» государя-імператора Миколи Павловича «подружилися» проти Росії Англія і Франція, котрі століттями ворогували. Французький імператор Наполеон III обмінюється листами з Миколою I; Наполеон III

висуває ультиматум: ви виводите свої війська з дунайських князівств – ми виводимо нашу ескадру з Чорного моря; не виводите – ми блокуємо ваші чорноморські порти, в першу чергу Севастополь. Микола I не приймає ультиматум і відповідає Наполеону III по-французьки: «Росія в 1854 році така ж сама, якою була в 1812» [4, с. 111]. Листування двох монархів тут же було опубліковано в паризьких газетах. Через місяць Росія розриває з Англією і Францією дипломатичні відносини – а ті оголосили їй війну; англійська і французька влада виставили Миколу I агресором перед усім світом (європейські газети відкрито про це писали) – заради виправдання своїх власних агресивних дій. Проти Російської імперії об'єдналися чотири європейські держави, підтримувані ще й Австрією і Пруссією – Російська ж імперія не мала жодного союзника. В нашій тодішній країні не могли й уявити, що Англія і Франція зважаться на ведення бойових дій так далеко від своїх територій (з Англії – Франції тільки добиратися до Чорного моря не менше місяця!) – а висока технічна оснащеність дозволила французам і англійцям з легкістю на це зважитися.

Союзна ескадра (300 кораблів!!!) підійшла до Севастополя (севастопольці добре бачили ворожі кораблі в морі) й ще чотири дні курсувала вздовж кримських берегів – обирала місце для висадки: щоб і не дуже далеко, і не дуже близько від Севастополя. Висадилися біля Євпаторії. Ніякі російські війська і ніяка російська влада не зустрічає десант союзників... Їх зустрічають кримські татари – й пропонують купити скот й овочі-фрукти. На смузі в шість кілометрів висаджуються кілька десятків тисяч ворожих військ. А головнокомандувач Меншиков був певен, що союзники просто не наслідяться на висадку. Союзники зайняли Євпаторію, як говориться, без жодного пострілу. Лише через тиждень наші війська зустрілися з противником – на півшляху між Євпаторією й Севастополем, на річці Альма. Французькі війська захопили тактичну ініціативу й почали наступ. Російське командування робить помилку за помилкою. Поразка під Альмою була першою поразкою російської армії за сорок років – з часів наполеонівських війн. Головнокомандувач князь Меншиков вважає, що Севастополь все одно не врятуєш – і відводить війська від Севастополя; а також віддає наказ затопити всі кораблі Чорноморського флоту в Севастопольській бухті – щоб у неї не міг увійти ворожий флот. Думки уславлених адміралів розділилися: адмірал Корнілов виступив категорично проти затоплення – він вважав за потрібне атакувати противника; адмірал Нахімов вважав затоплення єдиним виходом. Моряків наказ про «корабельне самогубство» обурило до ярості. Корнілов, хоч і не згодний з наказом, пише звернення до моряків, яке починає звертанням: «Товариші!» – й пояснює потрібність скоритися необхідності. Три адмірала – Нахімов, Корнілов, Істомін – на чолі своїх команд зійшли на берег. Моряки виявилися зовсім іншими «вояками», ніж солдати миколаївської імперії («кріпаки в шинелях») – на кораблях «кріпацтва» не існувало: море вимагає спритності, високого рівня знань і технічних навичок, тобто – певного рівня свободи особистості. Плюс іще морська взаємна довіра начальників і підлеглих – без якої на морі не можна, адже щодня доводиться разом ризикувати. А ще Севастополю пощастило з військовим інженером – підполковником Е. Тотлебенем, котрий керував швидким зведенням укріплень у зовсім не готовому до оборони місті.

Облаштувавши табір навколо Севастополя, вороги дали нашим можливість виграти час – вони цілий місяць не починали штурму – а місто тим часом швидко до штурму готувалося.

Французька армія мала хороший досвід заморських воєн – вже 20 років воювала в Алжирі, – й систему забезпечення військ перенесла на Крим. Французи для своєї бази обрали Комишову бухту під Севастополем, англійці – сусідню, Балаклавську. Англійці – досвідчені

колонізатори, й місце для себе обирають зі знанням справи – бухту з вузьким горлом, з усіх боків захищену скелями. У французів було всього вдосталь – в англійців гірше, мали місце проблеми з обмундируванням. По сьогоднішній день у світі нагадують про себе тодішні нововведення англійців: рукав-«реглан» (названий на честь головнокомандувача), шапка-«балаклава» (в'язаний капюшон з розрізами), плащ-«кардіган» (за прізвищем англійського командира кавалерійської бригади).

І от – наші першими атакують противника. Взявши турецькі редути, що були розташовані попереду англійських укріплень – повертають турецькі гармати проти англійців. Лорд Роглан віддає наказ бригаді легкої кавалерії атакувати росіян – і бригада (600 вершників) майже вся гине в цій атаці; лорд Роглан, котрий сам вів у атаку англійців, залишається живим і неушкодженим.

З материкової частини до росіян прибувають підкріплення, але ситуація не змінюється – Севастополь залишається у блокаді. Військова кампанія для союзників стала затягуватися через запеклий спротив захисників Севастополя.

Тут треба згадати, що цар Микола I почав правити після придушення повстання декабристів – і міцну владу розумів як централізовану й поліцейську. Він створив (вперше в історії держави) Адміністрацію глави держави – «Собственную Его Императорского Величества канцелярию». Микола I був глибоко переконаний, що найкращий управлінець – це генерал. В обложеному ж Севастополі влада, здавалося б, «вишколена царем», – самоусунулася від управління й покинула місто напризволяще. Тоді ті люди, які не хотіли залишати місто – самоорганізувалися в критичних умовах. Імперська вертикаль і горизонталь влади виявилася недієздатною в критичних, кризових умовах. Обложений Севастополь на чолі з адміралом Нахімовим в таких умовах живе й бореться як військова республіка. Севастополь фактично тримався всупереч державній владі – й завдяки громадянському суспільству – хоч Микола I й не міг тоді цього розуміти і поняття «громадянське суспільство» не знав. Про події в Севастополі цар судив за донесеннями головнокомандувача Меншикова, котрий перебував не в Севастополі, а з армією, яка пішла з Севастополя – й до оборони Севастополя ніякого відношення не мав. Лише один раз Микола I відправив до Нахімова свого флігель-ад'ютанта – передати «поцелуй и поклон». Щоправда, цар направляє до Севастополя двох своїх синів - великих князів Миколу й Михайла – але від них там не було ніякого толку (ні військового, ні воєнного), і Нахімов поставився до перебування цих двох полковників у Севастополі доволі іронічно.

В країнах-союзниках труднощі Кримської кампанії викликають зміну ставлення до війни. Для Франції, наприклад, війна виявилася надто кровопролитною – й французьке суспільство було до цього не готове. Але влада доводила французам, що вони нібито відновлюють свої європейські масштаби. В англійському суспільстві після відомостей про ускладнення на війні до армії перестають записуватися (англійська армія в період Кримської війни – професійна), громадянський ентузіазм спадає дуже сильно. В англійському парламенті теж велися дебати з приводу невідповідності війни. Парламент обговорює створення депутатської комісії, яка має зайнятися розслідуванням причин негараздів на війні; парламент висловлює вотум недовіри урядові – й вже через день уряд йде у відставку. За півроку на війну посиляється чотири депутатських комісії – за їхніми рекомендаціями покращується постачання армії, скорочуються небойові втрати (від хвороб тощо) – але кровопролиття в боях менше не стає.

Новою спробою запобігти штурму Севастополя став напад наших військ на позиції англійців поблизу населеного пункту Інкерман. Наступ розвивався дуже успішно, англійцям

не зарадила навіть допомога французьких військ - але головнокомандувач Меншиков не вводить в дію резерви, а в рішучий момент наші війська одержують несподіваний і незрозумілий наказ відійти назад.

Після Інкерманського бою облога з Севастополя не була знята, але штурм – відкладено.

Цікаво, що Кримська війна стала першою війною в історії, зафіксованою за допомогою фотографії. Винайдена Нісефором Ньепсом в 1826 році фотографія в ті часи була важкою, трудомісткою і марудною справою. Перші два англійські фотографи, котрі приїхали до Криму, загинули. Третьому пощастило – Роджеру Фентону, секретареві Королівського фотографічного товариства; він зробив для історії 360 кримських фотографій. Свої фотографії Фентон показує особисто англійській королеві Вікторії й французькому імператору Наполеону III. Цей комплекс фотографій створював у Європі громадську думку про війну; фотографії почали друкувати у вигляді листівок та видавати в альбомах. Наших вітчизняних фотографів у Криму не було, зображення кримських воєнних сюжетів демонстрував популярний в нашій державі ілюстрований журнал «Русский военный листок» – у вигляді малюнків з натури. Наша періодична преса прикрашає воєнну дійсність, англійська військова журналістика, навпаки, критично аналізує події, чим викликає гнів королеви. Знову згадаємо, що про Кримську війну пише з місця подій 28-річний поручик Лев Толстой – командир артилерійської батареї в Севастополі, створює цикл нарисів «Севастопольские рассказы»; як ми вже писали вище – Л. Толстой доклав чимало зусиль для реалізації ідеї про спеціальне фронтове періодичне видання (таку собі «багатотиражку»), яке б публікувало свіжі матеріали про воєнні події – та все марно, влада не дозволила. Всі матеріали про війну мали спочатку друкуватися в газеті «Русский инвалид» («інвалідами» тоді називали ветеранів) – підцензурній, яка була монополістом воєнної теми в пресі. Толстой і його товариші боролися проти брехні у пресі – і ось, нарешті, дозвіл друкувати воєнні матеріали отримав знаний петербурзький передовий журнал «Современник» – де й були надруковані «Севастопольские рассказы» Толстого. Толстому вдалося оперативно відгукнутися «на злобу дня».

В бою на Федюхінських висотах, в якому брав участь Толстой (серпень 1855 року), загинуло 8 тисяч наших – в основному такі великі втрати пояснювалися навмілим командуванням і помилковими наказами командирів і начальників. Толстой пише сатиричний вірш «Как четвертого числа нас нелегкая несла...» – де в народному, фольклорному стилі («солдатські куплети») висміює бездарність та ідіотизм генералів Вревського, Горчакова, Ліпранді, фон Сакена. «Собирались на советы все большие эполеты...»; в цих же куплетах – рядочки, які згадуються посьогодні: «Гладко было на бумаге, да забыли про овраги...» [13, с. 59].

У розпал Кримської війни відбувається саміт союзників: Наполеон III прибуває в Англію на запрошення королеви Вікторії. Взаєморозуміння цих монархів було, можна сказати, повним, адже промисловий переворот і його результати в Англії – слугували для Франції прикладом. Британія і Франція вважали, що саме вони рухають вперед весь європейський прогрес. Наполеон III заявив про свій намір особисто прибути до Криму й висадитися з десантом біля Алушти. Союзники ухвалюють рішення: бойові дії активізувати – але Наполеону III до Криму не їхати. Великі держави враховують лише інтереси одна одної – й вже не роблять вигляд, що заступаються за Туреччину. Турецькі втрати під час Кримської війни навіть не рахували – а вони явно стали найчисленнішими (в армії Османської імперії воювали, до речі, й албанці, й тунісці, й єгиптяни; Командувач – Амір-

паша – був за національністю взагалі хорватом, який прийняв іслам). Воювало ще й Сардинське королівство – Наполеон III обіцяв йому приєднати інші території роздробленої Італії. В Криму загинули дві з половиною тисячі італійців.

Щоб допомагати солдатам, в Крим з Британії ідуть жінки – сестри милосердя.

Головний вітчизняний цивілізаційний прорив у Кримську війну – Микола Іванович Пирогов створює в Севастополі сучасну військово-польову хірургію. Пирогов особисто прооперував 5 тисяч поранених.

Кримська війна породила сильну корупцію, особливо пов'язану з питанням про обмундирування. «Корупційні схеми» діяли на всіх щаблях влади. Корпію – тодішній аналог вати – через посередників продавали противнику, цим особливо обурювався Пирогов.

Кримська війна тривала, не закінчувалася – і наші війська так і не здобули жодної перемоги. Настає зима, вдарили морози. Микола I погрожує союзникам: «Мені допоможуть генерали «Січень» і «Лютий». Не менше воєнних невдач царя вбивав міжнародний провал. Ще вчора Микола I вважав себе найсильнішим монархом у Європі – а сьогодні Європа принижує його. Австрія – це вразило Миколу I – яка мала бути вдячною за допомогу в придушенні угорського повстання, спочатку грала «і нашим, і вашим» – виступаючи посередницею в переговорах, а після нашої поразки під Інкерманом перейшла на сторону ворога. Австрія стала останньою помилкою дипломатії Миколи I. «Імператор австрійський не перестає поворачивать нож в моем сердце», – з гіркотою констатував цар [7, с. 205]. За всі помилки й прорахунки вітчизняної державної влади довелося відповісти самому цареві. І він відповів своїм життям. Кримська катастрофа мучила царя нестерпно. Визнати себе переможеним він не хотів. «Государь искал смерти», – стали говорити в народі після того, як він несподівано швидко пішов з життя. Цар, одягнутий в легке обмундирування і вже із застудою – іще сильніше застудився під час смотру маршевих батальйонів у Кінногвардійському манежі в Петербурзі в лютому 1855 року, коли мороз зашкалив за мінус 25. Ходили чутки, що під час хвороби государ, вже майже одужавши – прийняв отруту. 4 березня він помер. Смерті російського імператора («тирана в ботфортах») раділи в Лондоні емігранти – росіяни й поляки. Вислів про допомогу генералів «Січня» і «Лютого» союзники не забули. Англійський сатиричний журнал «Панч», знущаючись, надрукував карикатуру на померлого Миколу I, з таким підписом: «Генерал «Лютий» виявився зрадником». Новий імператор Олександр II почав одразу діяти в напрямку досягнення перемир'я й потім миру.

І ще скажемо про важливу річ. Троє видатних адміралів нашого флоту колись починали службу разом – в славетного флотоводця адмірала Лазарева. Тепер вони так само разом її завершують. В перший день оборони Севастополя загинув адмірал Корнілов, потім ядром відірвало голову адміралу Істоміну. Адмірал Нахімов, розуміючи, що Севастополь приречений, не хоче бачити поразки – й випробовує долю, відкрито стоїть на головному укріпленні – Малаховому кургані. «Остереглись бы, Павел Степанович! Нынче пули густо летят!», – говорить йому один із матросів. «Не всякая пуля – в лоб, братец», – відповідає йому адмірал – і падає від прямого попадання в голову ворожої кулі... Загибель Нахімова стала смертельною раною Севастополя. Коли відбувається похорон Нахімова – мовчать гармати союзників. Після дня жалоби канонада поновлюється – а останні три тижні бомбардування Севастополя ведеться практично безперервно. Наприклад, відомо, що лише за один день – 24 серпня 1855 року – союзники випустили по Севастополю 80 тисяч снарядів!

Під кінець війни англійці – вже на других ролях. Основна сила союзників – французи. Французи розуміють ключове значення Малахова кургана – панівної севастопольської

висоти. Якщо захопити Малахов курган – оборона решти території міста стане неможливою. Після невдалого штурму Малахова кургана в червні 1855 року французи змінюють тактику – повільно насуваються на курган всією своєю військовою міццю, все ближче й ближче «підсуваючи» нові й нові траншеї до кургана. 24 серпня вони – в 40-ка метрах від наших позицій, 25 серпня – в 25-ти метрах, 27 серпня – штурм! Союзники – на порозі перемоги. Французька преса формує громадську думку в напрямку виправдання війни.

Після втрати Малахова кургана наші війська, розуміючи приреченість подальшої оборони, підривають вибухівкою решту укріплень. Понтонною переправою дістаються іншого, північного, берега бухти. Вибухи й пожежі тривають в Севастополі до ранку, потім ще цілу добу Севастополь стоїть порожній, а потім до нього входять союзники.

Наші війська стоять на протилежному березі. Бойових дій не ведеться. Становище свого роду «стабільне». Іще не коронований імператор – Олександр – вирушає в першу монаршу поїздку й прибуває до Криму. В північній частині Севастополя він одразу відвідує могили загиблих захисників.

Цілий рік тривала унікальна всеєвропейська війна за одне місто. В європейській пресі ця війна порівнювалася з Троянською. Але з падінням такої «Трої» ця «Троянська» війна - не закінчена. У європейській коаліції більше немає сил воювати. Територіальні захоплення переможців – мізерні. Війська союзників стоять і не рухаються. Так чи інакше – завдання війни виконано: Російську імперію не пустили в Середземномор'я.

Олександр II розпоряджається про випуск медалі «За захист Севастополя». Хоч Севастополь і не захистили – але захищали.

Конгрес для підписання мирного договору скликали в Парижі. Наполеон III торжествує: Франція знову визначає, якою бути Європі. Наполеон III Російську імперію «поставив на місце», а надмірне посилення Англії йому не потрібне – тому він клопочеться про мир. Європі треба дати нову рівновагу – в цьому й полягав зміст Паризького конгресу. За спиною Англії французи вступають в змову з російським послом Олексієм Орловим, дуже спритним дипломатом. Справи вирішувалися не стільки на засіданнях конгресу – скільки за обідами, за післяобідньою кавою, на прогулянках. Обстановка показала, що в Англії і Франції в мирний час різні інтереси. Орлову вдалося під час переговорів продемонструвати, що його держава – не така вже й переможена. «Де ж тут переможена держава?» - запитувала європейська преса, описуючи конгрес. Ситуація зводилася до обміну Севастополя на турецьку фортецю Карс, захоплену росіянами на Кавказькому фронті; заборонялося мати військовий флот на Чорному морі (але наш Чорноморський флот – той, що був, годився тільки на затоплення). Втрата права мати флот на Чорному морі для нашої тодішньої держави насправді не була великою втратою. Наслідки французького політичного тріумфу виявилися швидкоплинними. Через 16 років рухнула французька імперія.

Переходячи до висновків, зазначимо, що в Кримській війні через відсталість, забюрократизованість, непідготовленість до сучасного ведення бойових дій та бездарність військового керівництва, армія царської Російської імперії – незважаючи на героїзм солдатів і офіцерів, зазнала тяжких поразок; стратегічна ситуація наочно показала гнилість наявної управлінської системи. Водночас війна зумовила значне погіршення становища народних мас усієї країни – а погіршення становища народних мас призвело до загострення класових суперечностей і посилення класової боротьби, передусім селянських рухів. Недоліки стратегічного управління під час Кримської війни яскраво продемонстрували нагальну необхідність термінових реформ усієї системи державного управління Російської імперії.

Література.

1. Бадах Ю. Г. Локальні війни і збройні конфлікти та оцінка їх результатів / Ю. Г. Бадах // Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Історія. Вип. 76. – 2014. – С. 118–121.
2. Бадах Ю. Г. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів / Ю. Г. Бадах // Воєнна історія. – 2013. – № 3–4. – С. 83–85.
3. Види збройних конфліктів. Учасники збройних конфліктів. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/378/5/>.
4. Вьюненко Н. П. Военно-морской флот: история, перспективы, развитие. – М. : Политиздат, 1988. – 352 с.
5. Гаккель А. М. История военно-морского искусства. – Л. : Лениздат, 1980. – 488 с.
6. Доценко В. А. Флот в локальных конфликтах XX и XX веков. – СПб: Петербург, 2001. – 256 с.
7. Ковалевский Н. Ф. Всемирная военная история: Хронологический обзор. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 496 с.
8. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гаврань, О. І. Гуржій та ін.; за ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 424 с.
9. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України від найдавніших часів і до 2000 року. – Харків: Одісей, 2000. – 480 с.
10. Проэктор Д. М. Мировые войны и судьбы человечества. – М. : Мысль, 1986. – 318 с.
11. Рибалка І. К. Історія Української РСР: Дорадянський період. – К. : Вища шк., 1978. – 590 с.
12. Толстой Л. Н. Севастопольские рассказы. – Л. : Художлит., 1976. – 190 с.
13. Храпченко М. Б. Лев Толстой как художник. – М.: Наука, 1969. – 690 с.